

בכור ופשוט

פשוט ופשוט

לע"נ סבי
ר' יצחק בן בנימין זצ"ל

נדב זלצמן

ראשי פרקים

א. מבוא

ב. "בכור ופשוט" ולא "פשוט ופשוט" - מדרע?

ג. בכור - במה כוחו?

ד. קושיית החזו"א וביאורה

א. מבוא

הגמרא בב"ב דף יב,ב עוסקת בחלוקות רכוש לסוגייהן, החל בסתם מכירה, דרך התחייבויות ובמקרה שאנו נדון בו - חלוקת ירושה.

בתחילה, הגמרא מבררת את דינו של בכור בחלוקת קרקע בין מספר אחים - שמקבל את שני חלקיו בצמוד ("בחד מצרא"), ומביאה את מחלוקת אביי ורבא האם גם יבם נחשב כבכור לעניין זה, או לא.

בהמשך, דנה הגמרא בחלוקה של דבר שאין בו כדי לזהו וכדי לזה, ובעניין זה יש מחלוקת בין רב יהודה, האומר 'גוד או אגוד', כלומר, או תן את שלך ואשלם לך או קח את שלי ושלם לי, לבין רב נחמן האומר שאין דין 'גוד או אגוד'. על דברי רב נחמן שואל רבא: אם אין דין של 'גוד או אגוד', איך בכור ופשוט יחלקו ביניהם עבד או בהמה טמאה? על כך עונה רב נחמן: "שאני אומר עובד לזה יום אחד, ולזה שני ימים". כלומר, לדעת רב נחמן, במקרה של בכור ופשוט החלוקה היא בימים.

הראשונים מבררים, מדוע לא הביא רבא מקרה של 'פשוט ופשוט', אלא העדיף להביא מקרה מסובך יותר של 'בכור ופשוט'.

¹ "כדי לזה" נחשב שטח של ד' על ד' אמות בחצר.

² הניסוח תלוי במחלוקת ראשונים, אך לצורך העניין אין זה עקרוני.

כמו"כ באים הראשונים לדון בעניין גוא"א מדוע נדחה הפתרון הזה במקרה של בכור ופשוט? אנו נברר את שיטות הראשונים בהבדל בין פשוט ופשוט ובכור ופשוט, וכן נברר את עניינו של ה"בכור" - במה כוחו לעומת שאר האחים ומה בדיוק הוא מקבל. בין השיטין ננסה לראות האם פתרון של גוא"א היה לכאורה שייך כאן.

ב. "בכור ופשוט" ולא "פשוט ופשוט" - מדוע?

הראשונים דנים בהרחבה בביאור השאלה ומביאים מספר סברות בעניין. אנו ננסה להביא את רוב הסברות ולהבין את פשט הגמרא ע"פ כל אחת מהן.

רש"י אומר, שהגמרא נקטה 'בכור ופשוט', כיוון שבו יש יותר עניין לעשות 'גוד או אגוד' בגלל הטורח בחלוקה, אך ב'פשוט ופשוט' יש אפשרות להשתתף בדבר.³

רבינו תם המובא בתוספות, עונה על השאלה ואומר: "דפשוט פשוט ניחא ליה שיעבוד לזה יום אחד ולזה יום אחד" - כלומר, ב'פשוט ופשוט' הפתרון ברור, "אבל בכור ופשוט קשיא ליה אם יעבוד לבכור שני ימים הרי נטל הבכור יותר מפי שניים". כלומר, אם נחלק על פי מהותו של הבכור שמקבל פי שניים, יצא שהבכור ירוויח יותר מפי שניים והפשוט יפסיד, שהרי:

אם יש עיר רחוקה מהלך יום אחד שמשתכרים בה הרבה שיש שם סחורה בזול, ופשוט - שאין לו שהות אלא יום אחד לא יוכל לילך שם, והבכור - שיש לו שני ימים יכול לילך שם ומשתכר הרבה יותר מפשוט.

כלומר, דווקא ב'בכור ופשוט', אם נחלק על פי ימים, ייווצר אי צדק, ולכן אומר רבא שצריך לעשות 'גוד או אגוד', ומובן מדוע שאלתו היא דווקא ב'בכור ופשוט'.

ר"י המובא באותו תוס', מסביר שרבא שאל דווקא מ'בכור ופשוט' כי במקרה זה, אם לא נאמר 'גוד או אגוד' נצטרך לחלק שווה בשווה. דבר כעין זה רואים במסכת כתובות⁴ במקרה של שני שותפים בשור המיועד לחרישה, שאע"פ שאחד שילם על השור כפול מחברו, בכ"ז מתחלקים ברווחים בשווה, לעומת שור לחרישה ההולך לטביחה שבו יתחלקו

³ רש"י לא אומר במפורש מהו הטורח בחלוקת 'בכור ופשוט', וגם הרמב"ן מציין שאין ידוע לאיזה טורח התכוון רש"י.

⁴ ד"ה "בכור"

⁵ צג, ב

⁶ שור שהיה בשימוש הרגיל (לחרישה) מתחלקים חצי-חצי ברווח.

בדיוק עפ"י מה ששלמו! ובמקרה שלנו אם נחלק כך, יצא שהבכור יפסיד את חלקו. תשובת רב נחמן היא שהמקרה שלנו לא דומה למקרה בכתובות, שכן שם הם השתתפו על דעת כך שיחלקו בשווה, מה שאין כן במקרה שלנו.

רמב"ן במקור מביא שלושה פירושים שהראשון מביניהם מיוחס לו, ולצורך העניין נקדים ונסביר כי בירושה ישנם שני חלקים:

א. 'ראוי' - דבר שעתידי להיות, עתיד להיווצר ועתיד להתחלק. בזה אין הבכור נוטל פי שניים.

ב. 'מוחזק' - ירושה העומדת לפנינו לחלוקה מיידית, ובה נוטל הבכור פי שניים.

ואומר הרמב"ן ב'פשוט ופשוט' החלוקה פשוטה - משכירים את העבד או הבהמה לעבודה, ומתחלקים ברווחים. אך בבכור ופשוט ישנה בעייה, כיוון שהבכור אינו נוטל ב'ראוי' כב'מוחזק', ובהמה טמאה וכן עבד הרי הם כ'ראוי', כיוון שעומדים רק לשכר. ולכן אומר רבא ש"גוד או אגוד" הוא הפתרון היחיד למקרה זה, שאם לא כן, יצא שעל ידי החלוקה, יפסיד הבכור את חלקו, או שנצטרך לחדש שהבהמה נחשבת 'מוחזק' ויתחלקו 2/3 ו-1/3, דבר שקצת קשה לחדש⁷.

הרשב"א המובא ב"שיטה מקובצת" במקום, אומר כדברי הרמב"ן, ומוסיף שלדעת רבא חלוקת ימים אינה צודקת אף במקרה של 'פשוט ופשוט', שכן אף אחד מן הצדדים אינו מסכים להפסיק לעבוד אפילו ליום אחד, מחשש שדווקא ביום זה תזדמן לו מלאכה.

אבל רב נחמן סובר שחלוקת ימים היא חלוקה צודקת ולכן הוא עונה: "שאני אומר עובד לזה יום אחד ולזה שני ימים".

ממשיך השטמ"ק ואומר, שמשאלתו של רבא לרב נחמן - "לדיך דאמרת לית דינא דגוד או אגוד" - ומתשובת רב נחמן, משמע שמחלוקתם בעניין חלוקת 'בכור ופשוט' נובעת מהמחלוקת בעניין 'גוד או אגוד'. אבל השטמ"ק מוכיח שאין ההלכה שווה בשתי המחלוקות,

⁷ הקה"י מסביר את שיטתו של ר"י, כשהוא מבחין בין חלוקת גוף לזמנים לעומת חלוקת שבח פירות. בשור חרישה, ישנה חלוקת שבח פירות אך הגוף נשאר משותף, לעומת בכור ופשוט שישנה חלוקת הגוף ממש. הקה"י מסביר את שיטתו של ר"י למרות שתוס' עצמם לא מסבירים דבריו ביאור זה, אלא מדברים על ההבדל בשותפות: כאן היא לצורת חלוקת רכוש 2/3 ו-1/3 וכאן היא לצורך חרישה.

⁸ חזו"א ס"ז סק"ו מקשה על הרמב"ן - שהרי לאחר שיחלק הבכור עם אחיו תהיה לו תפיסה ב-2/3 מהבהמה עקב היותו בכור והיינו, יש לו 2/3 מהשכירות וא"כ קשה מה שאמר הרמב"ן "דכיוון דאין הבהמה עומדת לגופה" - שהרי משמע שכן עומדת לגופה 2/3 ו-1/3. ואמנם, למ"ד גוא"א, נוטל פי שניים בשכר ותחשב הבהמה כ"מוחזק", אך למ"ד לית דינא דגוא"א, תחשב הבהמה כ"ראוי" ובה אין לבכור פי שניים, וצ"ע.

שכן בעניין 'גוד או אגוד' קיי"ל כרב יהודה ורבא שאית דינא דגוד או אגוד, אך בעניין חלוקת 'בכור ופשוט' הלכה כרב נחמן, שכן, רבא היה תלמידו של רב נחמן ומלשון הגמרא מוכח שהיה רבא יושב לפני רב נחמן, ו'אין הלכה כתלמיד במקום הרב'.

למסקנה, אומר השטמ"ק, שכאשר אף אחד מן הצדדים לא מעוניין לחלוק בימים, ההלכה היא שאחד יכול לומר לחברו 'גוד או אגוד', אך אם אחד מהם חפץ לחלוק בימים, חולקים כך - אם אין הפסד בדבר ולפי ראות עיני בית דין.

לסיכום, עד כה ראינו את שיטות הראשונים בהסבר 'בכור ופשוט' דווקא ולא 'פשוט ופשוט'. כמו כן, ראינו את ההקשר בין חלוקת 'בכור ופשוט', לבין דין 'גוד או אגוד', כאשר מלבד הרשב"א לא ראינו סיכום הלכתי נוסף, כשלמסקנה הכל נופל להחלטת בית דין בעניין החלוקה.

ג. בכור - במה כוחו?

לאחר שראינו את הבעייתיות בחלוקת הירושה בגלל כוחו של הבכור, ננסה להבין למה הוא באמת זכאי, מה יתרונו על פני שאר האחים?
בנושא זה מצאנו כמה שיטות המסוכמות בקהילות יעקב סימן ט ואנו נתמצת אותן:

א. שיטת הר"ן - ע"פ דבריו על פרק שמיניסו "כל שבח שהשביחו הנכסים עד שגילה דעתו הבכור שהוא רוצה לזכות - הרי הוא של האחים, ומכיוון שאמר זכה בו". כלומר, מרגע גילוי דעתו על מה שרוצה ולא משעת התביעה בב"ד הרי זכה בנכסים⁹.

ב. שיטת הרשב"ם - בכור מקבל משעת בקשת החלוקה. כלומר מרגע תביעת הירושה וחלוקת הנכסים, כאשר דורש הבכור את שלו - זה מה שיקבל¹⁰.

⁹ כל השיטות הם ע"פ הגמרות בפרק ראשון ופרק שמיני (יש נוחלין) בהן יש דיון לגבי כוחו של הבכור.

¹⁰ בבא בתרא קכו, א

¹¹ הר"ן מסביר שדבריו הם גם אליבא דמ"ד "יש לבכור קודם חלוקה" - כלומר, לככור יש חלקים בירושה גם לפני מותו של האב, כיוון שנחשב כמקבל מתנה לפני קבלת הירושה, וגם אליבא דמ"ד "אין לבכור קודם חלוקה".

¹² נפק"מ בין הרשב"ם לר"ן תהיה בדבר שאין בו דין חלוקה. ע"פ הרשב"ם - דבר שאין בו דין חלוקה לא יינתן לבכור כיוון שדורש בשעת חלוקת הירושה. ע"פ הר"ן - הכל תלוי בגילוי דעתו של הבכור ולכן ברגע שיגלה דעתו יקבל מה שרוצה.

- ג. **שיטת הרי"ף** - ישנם שני שלבים בחלוקת הירושה לבכור ובכל שלב הוא זוכה בחלק אחר¹³:
1. שעת פטירת האב - הבכור זוכה בקניין הגוף של הנכסים המגיעים לו.
 2. שעת חלוקה - בה הוא זוכה גם בקניין פירות.
- ד. **שיטת הרמ"ה** - שולל מהבכור כמעט כל זכות על הקרקע, ואומר שכל מה שיש לבכור קודם חלוקה היא רק הזכות למחול ו/או למכור את הקרקע שאמורה להיות שלו (שאותה אמור לקבל בשעת החלוקה).

ד. קושיית החזו"א וביאורה

לכאורה, לאחר שראינו את כל שיטות אלו, תוקשה לנו קושיית החזו"א¹⁴; שהרי משמע שלבכור יש תפיסה בבהמה - תפיסה שאינה קשורה לבקשה מסוימת שלו, או לדרישה לפני או אחרי הפטירה.

עונה ר' משה הרשלר¹⁵: שווי של דבר אפשר לחלק אבל בחפץ אי אפשר לחלק מלבד שכירות. הגוף לעולם לא יתחלק, ובשכירות הבעלות על הגוף לא באה לידי ביטוי.

על מנת לעשות חלוקה בקניין גוף, יש להביא את החלוקה בקניין גוף לידי ביטוי, ואם אינה באה לידי ביטוי אז נחשב כקניין פירות, כאשר בבהמה הדרך היחידה ב'בכור ופשוט' היא השכירות בקניין פירות - ולכן לא בקניין הגוף - ולא תתבצע חלוקה. א"כ לפני החלוקה, הבכור יקבל כמו הפשוט. הבעייה של רב נחמן שכיוון שאין גוא"א אין ביצוע חלוקה ולכן יש כאן רק הנאות ורווחים בקניין פירות.

לפי רבא יש גוא"א - יש דרך לקניין גוף ויש אחיזה לבצע קניין גוף ולכן אפשר לבצע כל קניין גוף. לרב נחמן - שמחלק לימים - יתחלק קניין הגוף לזמנים¹⁶.

הר"ן אומר, שבגילוי דעת אפשר לתת חלק בכורה, אבל אם עדיין לא ניתן לתת בכורה, כיוון שאי אפשר לבצע קניין גוף אלא קניין פירות, יודה הר"ן שגם אם רצה לא יתנו לו. ולכן נחדש את דברי ר' משה

¹³ חילוק זה שנעשה ע"י הקה"י בשיטת הרי"ף נועד למנוע מבכור טענת "ארעאי אשבח" - אדמתי השביחה - אם היינו מקנים לו את קניין הפירות כבר משעת הפטירה היה דורש את שבח הקרקע (למרות שנחשב "ראוי" - כנ"ל).

¹⁴ הובאה בסוגייה הקודמת על הרמב"ן.

¹⁵ בהערות על ר' יונה בסוגייה.

¹⁶ רבא יאמר שחלוקה לימים לא טובה (בהו"א).

הרשלה: אם נאמר דאית דינא דגוא"א - אזי יש קניין גוף ובעזרת רצון של הבכור נוכל לבצעו. אך אם לית דינא דגוא"א - אין קניין גוף ולא יועיל רצונו של הבכור לחלוקה¹⁷.

¹⁷ לגבי עבד עברי אומר רבא (לפי הר"ן), שבליט ברירה יש חלוקת ימים אך באופן עקרוני עושים גוא"א. וא"כ משמע שרבא אינו דוחה את חלוקת הימים אלא פשוט מעדיף את החלוקה היותר טובה בכל מקום.